

soblanadigan jismoniy farqlanish tarzida tushunish lozim. Masalan, tana rangi bu ma'noda ko'pincha muhim deb hisoblanadi, soch rangi esa bunday deb hisoblanmaydi. Irqchilik – ma'lum tashqi qiyofaga ega bo'lgan shaxslarga ma'lum tug'ma insoniy va axloqiy xususiyatlar xos, deb hisoblashdir. Irqchi – bu ma'lum turdagi insonlarga xos bo'lgan ustunlik yoki kamchilikning biologik izohi mavjudligiga ishonuvchi kimsadir.

16-§. Lingvistik klassifikatsiyalash

Sayyoramizda yashovchi turli-tuman xalqlarning shakllanishida va ularni farqlashda til ham muhim ahamiyat kasb etadi. Til birligiga qarab ayrim xalqlar, etnik guruhlar aniqlanibgina qolmay, ko'pincha til asosida nom ham beriladi. Dunyo xalqlarining til boyligi juda boy va o'z navbatida juda ham murakkab hisoblanadi. Biroq lingvistik klassifikatsiya bir qator kamchiliklardan ham xoli emas. Jumladan, lingvistik tahlil orqali bir necha tillarda so'zlashuvchi xalqlarni (misol uchun yahudiylarni), yoki oldingi tillaridan farqli tilda so'zlashuvchi etnoslarni (misol uchun irlandlarni) tasniflash me'yorlariga solish qiyindir. Shunga qaramay lingvistik klassifikatsiyalashning ko'plab ijobiy jihatlari mavjud. Avvalo, bunday klassifikatsiyalashni qo'llash natijasida yoki umumiy kelib chiqishiga ega bo'lgan xalqlar yoki uzoq muddat doimiy madaniy-lingvistik aloqada bo'lgan xalqlar bir guruhga kiradi.

Lingvistik tasnif tarixiy-qiyosiy o'rganish orqali aniqlanadi. Qolaversa, etnoslarning turli klassifikatsiyalari orasida etnosning tiliga qarab tasniflash muhim tasniflashlardan biri hisoblanadi. Shunki aynan lingvistik tasniflash orqali ma'lum bir

xalqlarning etnik yaqinligi, u yoki bu madaniyatning umumiy asosga ega ekanligi borasida birmuncha aniq tasavvurlar beradi.

Dunyo xalqlari til birligi, boyligi va murakkabligiga ko'ra farqlanib turadi. Tadqiqotchi olimlar tomonidan yer yuzida turli etnik guruhlar va jamoalar so'zlashuvchi 6 mingdan ortiq tillar mavjudligi aniqlangan¹. Sayyoramizdagi ayrim davlatlardagina (ko'plab Yevropa mamlakatlarida) bitta tilda gaplashishsa, ayrim mamlakatlarda (Nigeriya va Rossiyada) 100 dan ortiq tillarda so'zlashishadi.

Hozirda ayrim tillar kelib chiqqan hududidan tashqaridagi keng hududlar bo'ylab yoyilgan. Bu borada misol uchun arab tilini olib ko'radigan bo'lsak, arab tili paydo bo'lgan vaqtda (VII asrdan oldin) undan faqat Arabiston yarim orolining janubidagina yashovchi qabilalar foydalangan bo'lsa, hozir bu tilda Shimoliy Afrika va Janubi-Sharqiy Osiyoda joylashgan juda ko'p xalqlar so'zlashadilar. Yoki ingliz tilini olsak, dastlab unda Britaniya orolining aholisi so'zlashgan bo'lsa, hozir Yevropa va Shimoliy Amerika aholisining beshdan bir qismi, Avstraliya va Yangi Zelandiya xalqlari asosan shu tilda so'zlashadilar. Asl vatani Pireney yarim oroli bo'lgan ispan tili keyinchalik butun Lotin Amerikasiga tarqalgan.

Xalqlarni tilga qarab tasniflash mezonlari asosan ikki – til va etnik mansublik prinsiplariga asoslanadi. Umuman olganda, til insoniyat madaniyatining asosini tashkil etadi. Chunki til tufayli aynan insonga xos maxsus ramzlar orqali ma'lumot uzatiladi. Tilning taraqqiyoti madaniyat taraqqiyoti bilan uzviyligida borgan va yakunida inson shakllangan.

U yoki bu tillarning qon-qarindoshligi etnologiya uchun ushbu tillarda so'zlashuvchi madaniyatlarning va xalqlarning yaqinligini namoyon qilishi bilan ham ahamiyatlidir.

¹ Садохин А. П. Этнология. – М., 2000. – С. 104.

Dunyo xalqlari orasidagi turli til oilalari borasida tadqiqotchi olimlar o'rtasida umumiy qarash mavjud emas. Biroq oxirgi yillardagi ilmiy tadqiqotlar natijalari asosida dunyo xalqlari tillarini quyidagi til oilalariga bo'lish mumkin:

Hindoyevropa tillar oilasi – eng ko'p sonli va eng keng tarqalgan til oilasi hisoblanadi. Mazkur oilaga kiruvchi tillarda dunyo aholisining 45 foizi so'zlashadi. Hindoyevropa oilasiga kiruvchi xalqlar Yevropaning katta qismida, Tojikiston, Eron, Afg'oniston, Janubiy Osiyoning shimoliy, janubiy va markaziy hududlarida, Amerika va Avstraliyada yashaydi. O'z navbatida, hindoyevropa tillar oilasi 10 ta guruhga: slavyan, boltiq, nemis, kelt, roman, grek, alban, eron, hindooriy va arman tillar guruhiga bo'linadi.

Kartvel til oilasiga mansub kishilar kam sonli bo'lib, faqatgina Gruziya hududidagina yashashadi.

Dravidlar oilasi (dunyo aholisining 4 foizi) ga Hindistonning janubida va Shri-Lankaning sharqida yashovchi aholi kiradi. Ushbu til oilasi ham 4 guruhga: markaziy, janubiy, shimoli-sharqiy va shimoli-g'arbiyga (darvit tillarining boshqacha klassifikatsiyasi ham bor) bo'linadi.

Oltoy tillar oilasi (dunyo aholisining 6 foizi). Mazkur tillarda Yevroosiyoning bir-biridan uzilgan mintaqalari – Bolqondan tortib Yapon orollarigacha, Shimoliy muz okeani qirg'oqlaridan tortib Markaziy Osiyo cho'llarigacha bo'lgan hududlarda yashovchi turli xalqlar so'zlashadilar. Ushbu oila 5 ta guruhga: turkiy, mo'g'ul, tungus, manjur va koreys tillaridan iborat.

Afraosiyo tillari (semit-xamit) oilasi (dunyo aholisining 5 foizi) Shimoliy va Shimoli-Sharqiy Afrikada, Arabiston yarim orolida va unga tutash bo'lgan shimoliy mamlakatlarda: Suriya, Livan, Iordaniya, Iordan daryosining g'arbiy qirg'og'ida, Iroqda hukmron

hisoblanadi va 4 ta guruhni: semit, barbar, chad va kushit tillarini birlashtiradi.

Nigero-kordofan oilasida soʻzlashuvchi xalqlarga (dunyo aholisining 6 foizi) Gʻarbiy, Markaziy, Sharqiy va Janubiy Afrikada yashovchi aholi kiradi. Ushbu til oilasi – kongo va kordofan tillariga boʻlinadi.

Nigero-kordofan tillarida soʻzlashuvchi xalqlar yashaydigan mintaqaning shimoliy hududlarida nil-saxara oilasida gaplashuvchi xalqlar (dunyo aholisining 6 foizi) yashashadi va ular 9 guruhga: Sharqiy Sudan, Markaziy Sudan, bertlar, kunama, saxar, songai, fur, mabang, komuelarga boʻlinadi.

Kamsonli Shimoliy Kavkaz oilasi (dunyo aholisining 0,1 foizi)ga abxaz-adigeylar va nax – dogʻistonliklar kiradi.

Hindoyevropa til oilasidan keyingi aholi soniga koʻra eng koʻp tarqalgan tillar oilasiga sino-tibet tillar oilasi kiradi. Bu tilda dunyo aholisining 23 foizi soʻzlashadi. Bu til oilasi Sharqiy, Markaziy, Janubi-Sharqiy Osiyo aholisi va Janubiy Osiyoning shimoliy mintaqalarida yashovchi aholiga mansub. Turli olimlar xitoy-tibet tillar oilasini turli guruhlariga boʻladi. Baʼzi bir tasnifiy boʻlinishga koʻra ushbu guruhga 13 ta til: xitoy, tibet-birma, kachin, bodo-garo, midju, digaro, miri, jimal, lepcha, shimoliy himolay, nevari, gurung va sharqiy himolay tillari kiradi.

Avstroosiyo tillari oilasi (dunyo aholisining 1,6 foizi) Janubi-Sharqiy, Janubiy Osiyoda yashaydi va 5 guruhga: mon-kxmer, asliy, nikobar, kxasi, munda tillariga boʻlinadi.

Myao-yao tillari oilasiga kiruvchi aholining (dunyo aholisining 0,2 foizi) tarqalish hududi juda ham tor boʻlib, Sharqiy Osiyoning janubiy rayonlari va Janubi-Sharqiy Osiyoning shimolidagi xalqlar orasida yoyilgan boʻlib, myao va yao degan tillarga boʻlinadi.

Janubi-Sharqiy Osiyoda paratay tillari oilasiga kiruvchi xalqlar (dunyo aholisining 1,4 foizi) yashaydi. Ayrim tasniflashlarga ko'ra ushbu oila 6 guruh tillar: tay, kim-suys, ong-be, li, lakk, gelaolardan iborat.

Janubi-Sharqiy Osiyoda, Okeaniyada va Tayvanda avstroneziya tillari oilasiga kiruvchi xalqlar yashaydi (dunyo aholisining 5 foizi). Dunyo xalqlarining zamonaviy klassifikatsiyasiga ko'ra ushbu oila 6 guruhga: g'arbiy avstroneziy, sharqiy avstroneziy, atayal, tsou, payvan (oxirgi 3 tasi Tayvandagi kamsonli guruh hisoblanadi) tillariga bo'linadi.

Avstraliya tillari oilasi Avstraliya qit'asida saqlanib qolgan kamsonli xalqlarni birlashtiradi. Ushbu til oilasi 22 guruhga bo'linadi.

And tillar oilasi (dunyo aholisining 0,3 foizi) hindularning eng yirik oilasi hisoblanadi. Chunki bu tilda Amerika hindularining eng yirik qabilalaridan biri-kechua qabilasi gaplashadi. Ushbu til oilasiga And tog'i atrofida yashovchi xalqlar kiradi va 6 guruh: urarina-vaorani, kauapana-saparo, shimoliy, kechua, aymara, janubiyga bo'linadi.

Jahon xalqlari tillarini klassifikatsiyalash borasida dunyo tilshunoslari tomonidan qator mulohazalar bildirilgan bo'lib, bunday tarzda klassifikatsiyalashni keng ilmiy jamoatchilik tomonidan to'la e'tirof etilgan qarash, deb bo'lmaydi. Jumladan, hali hanuz barcha olimlar ham turkiy, mo'g'ul va tungus-manjur tillarining genetik umumiyligini tan olmaydilar. Koreys va yapon tillarini izolyatsiyalashgan tillar, deb hisoblovchilar ham bor. Shuningdek, Afrika va Amerika xalqlari tillarini tasniflash borasida ham yakuniy umumiy xulosaga kelinmagan.

Seminar mashg'uloti rejasi:

1. Etnoslarni klassifikatsiyalashga oid asosiy yo'nalishlar.
2. Etnos va irq. Turli xalqlarga xos irqiy alomatlar.
3. Etnologiyadagi lingvistik klassifikatsiyalash.
4. Xo'jalik-madaniy tiplarga oid tasniflash.

Bilimlarni mustahkamlash uchun savollar:

1. Dunyo xalqlari etnologiya fanida qanday tasniflanadi?
2. Lingvistik tasniflashning xo'jalik an'analari ko'ra tasniflashdan qanday farqli jihatlari bor?
3. Zamonaviy dunyo xalqlarini tasniflashda qanday uslublar keng qo'llanilmoqda?
4. Xo'jalik-madaniy tiplar konsepsiyasining mohiyatida nima mujassamlashgan?
5. O'zbekistonning tarixiy-etnografik mintaqalarini sanab bering?

Adabiyotlar:

1. *Имс. Р. Ф.* Введение в этнографию. – Л., Университет, 1991.
2. Народы и религии мира: Энциклопедия. – М., 1998.
3. Основы этнологии: Учебное пособие // Под ред. проф. В. В. Пименова. – М.: Изд-во МГУ, 2007.
4. *Садехин А. П., Грушевицкая Т. Г.* Этнология. Учебник для высших учебных заведений. – М., Academia, 2000.
5. Этнология (Этнография): учебник для бакалавров// Под ред. В. А. Козьмина, В. С. Бузина. – М.: Изд. Юрайт, 2014.
6. *Greenberg J. H.* Language in the American. Stanford, 1987.
7. *Ruhlen M.* A guide to world languages. Vol. 1: Classification. London, 1987.
8. *Swadesh M.* The origin and diversification of language/ London, 1972.